

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-47-1-67-75

УДК 94(44)"1891/1918":929 Раковський

ЯРОСЛАВ ШКАБУРА

Аспірант історичного факультету,
заступник директора Центра болгаристики
та балканських досліджень імені Марина Дринова,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна
e-mail: ya.shkabura@gmail.com

КРЕСТЮ РАКОВСЬКИЙ: АНАРХІСТ-РЕВОЛЮЦІОНЕР ЧИ ДОБРОПОРЯДНИЙ ГРОМАДЯНИН (1891–1918 рр.)? (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВА ФРАНЦУЗЬКОЇ ПОЛІЦІЇ)

Стаття присвячена аналізу діяльності та сконструйованому на її основі образу відомого активіста міжнародного соціалістичного руху, політичного та дипломатичного діяча СРСР Християна Раковського під час його перебування у Франції в період 1891–1918 рр. крізь призму документів архіву французької поліції. Під час дослідження ми прийшли до висновків, що офіційний Париж, спираючись на доповіді префектів, сприймав Раковського як потенційну загрозу для своєї внутрішньої безпеки, який активно контактував з анархістами, але конкретних фактів порушення ним законів зафіксовано не було. Загалом домінують нейтральні чи навіть цілком позитивні характеристики щодо нього. Вочевидь, це було викликано не стільки принципами моралі (у більш пізніх документах ми зустрічаємо виявлені факти протиправної діяльності, як, наприклад, замовлення та використання підробленого паспорта), а тим, що він знав про встановлене за ним стеження. Тим не менш, збереження образу добropорядного громадянина дозволило Раковському зменшити увагу до себе зі сторони органів безпеки та розширювати коло знайомств у Франції, в тому числі і серед відомих політичних діячів, що у подальшому позитивно вплинуло вже під час його роботи у якості повпреда СРСР в Парижі.

Ключові слова: Раковський, Франція, соціаліст, анархіст, поліція.

Постановка проблеми. Християн Раковський залишив після себе досить видатний слід в історії кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Зараз його перш за все пам'ятають як радянського політичного і дипломатичного діяча. Але шлях до високих посад, які Х. Раковський займав в різні періоди свого життя, багато в чому почався з його діяльності у Франції, в якій він навчався, захистив дисертацію, завів ряд знайомств серед політичних діячів та громадських активістів, розвивав свої ораторські здібності, публікував статті у різних періодичних виданнях. Його активність, безумовно, не могла не привернути увагу органів безпеки Третьої Республіки. Ким же бачила французька поліція болгарина Х. Раковського? Анархістом-революціонером або добropорядним громадянином? Загрозою або черговим звичайним іноземцем? Які його дії приводили до форму-

вання тієї чи іншої оцінки щодо нього у французькій поліції? Відповіді на ці запитання є важливими і для виявлення рівня активності Х. Раковського у Третій Республіці, і для формування повноцінного єдиного образу болгарського соціаліста крізь призму сприйняття його різними французькими колами (перш за все – органами безпеки, а завдяки звітам префектів поліції – вищими політичними колами, куди потрапляв аналіз цих документів). Так як розгляд всього періоду діяльності Х. Раковського у Франції є вкрай великою проблематикою – ми сконцентрували увагу на періоді від його першої появи на території Третьої Республіки – і до 1918 р., після якого в Парижі Х. Раковського починають сприймати вже не як просто активіста міжнародного соціалістичного руху, а як радянського державного діяча, і дещо пізніше – дипломата.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблематика статті протягом багатьох років залишалася недослідженою, перш за все – в силу об'єктивних причин: довгий час доступ до архівних документів поліцейських звітів був обмежений або закритий. Вперше матеріали правоохоронних органів, які стосуються Раковського, використав французький дослідник Ф. Конт [6] в своїй фундаментальній роботі, що охоплює всю біографію соціаліста. Цей епізод мав місце лише у одній з приміток з посиланням на «Папку Раковський-Інсаров», що зберігалась у Міністерстві внутрішніх справ [6, р. 59]. Згодом інший дослідник, П. Бруе [5] в своїй ґрунтовній монографії вже у декількох місцях згадує поліцейські архіви як джерело інформації щодо подій у біографії Християна Георгійовича (стосовно його перебування у Франції у 1892 р., а також – переліку адрес у Парижі, де він зупинявся протягом 1890-х років [5, р. 29; р. 79]). У роботах болгарських дослідників П. Атанасової [1] та Ф. Панайотова [3] «французький сюжет» біографії Х. Раковського, особливо його юних років, описаний вкрай слабо. В цілому зафіксоване активне зміцнення соціалістичних ідей в болгарина, вказується на збільшення кількості знайомих серед видних європейських, перш за все – французьких, соціалістів (торкаючись останнього питання Ф. Панайотов трохи більш докладно зупиняється на взаєминах з такою відомою особою, як Жюль Гед), дається коротка характеристика про роботу Раковського в періодичних виданнях Третьої Республіки. Вітчизняні дослідники Г. Чернявський, М. Станчев і М. Тортіка (Лобанова) [4] в своїй детальній та вагомій роботі вказують (торкаючись періоду 1892–1918 рр.), серед іншого, на еволюцію зближення поглядів Х. Раковського з французькими соціалістами. Автори приділяють певну увагу і сюжету вивчення болгариним медицини, і подальшої її практики на території Третьої Республіки. Так чи інакше, крім Ф. Конта та П. Бруе жоден з дослідників на даний момент не робив посилання на французькі поліцейські архіви. Це дозволяє нам, ґрунтуючись на масиві неопублікованих і не використаних раніше архівних документах, вперше вводячи їх в науковий обіг, провести

аналіз активності та образу Кр. Раковського в ранній період його діяльності в Третьою Республіці (який ми пропонуємо обмежити 1891–1918 рр.) крізь призму комплексу унікальних документів. Відразу відзначимо, що в архіві поліції, який зараз зберігається в Національних архівах Франції (Archives nationales), є окреме досьє, яке присвячене Раковському [7]. Основна проблема вивчення і подальшого використання документів, які в ньому містяться (там налічується понад 800 аркушів документів) полягає в тому, що листи – не пронумеровані. Тому в нижчевикладеній статті ми, не маючи іншої можливості, будемо робити посилання на папку в цілому, а не на окремі листи (при цьому ми будемо вказувати дату, яка зазначена в тому чи іншому документі для більш швидкої та простотої їх ідентифікації).

Так як використані нами документи вперше вводяться в науковий обіг – необхідно приділити деяку увагу їх аналізу як джерельному комплексу. У досьє представлено досить широкий спектр різних документів. Стосовно періоду, який цікавить нас (1891–1918 рр.), в основному їх можна умовно розділити на декілька наступних груп. По-перше – звіти агентів, які безпосередньо спостерігали за Раковським, його пересуваннями, контактами, при цьому іноді навіть вдаючись в такі подробиці, як опис одягу болгарина. По-друге – це звіти префектів поліції тих чи інших регіонів Франції, адресовані у відповідь на запити з Парижа, перш за все – від головного Префекта поліції: у них як правило повідомлялася систематизована інформація про активності Х. Раковського в конкретному регіоні або місті з моменту його появи там – і до його від'їзду. Відзначимо, що деякі такі звіти супроводжувалися короткою інформаційною карткою з докладними загальними даними про цього болгарина: наприклад, ім'я та прізвище батьків і навіть зріст, колір волосся та очей, форма зачіски і наявність бороди. По-третє – це листування між головним Префектом і Прем'єр-міністром і міністрами Франції: в основному, це запити про надання поліцією (під чий керівництвом знаходилося і бюро Управління загальної безпеки з відділом Контролю за іноземцями) детальної ін-

формації про діяльність Раковського на території Третьої Республіки і чи несе він потенційну небезпеку країні як анархіст (деякі документи цього типу мають гриф «Таємно»). По-четверте – це запити іноземних представників (зокрема – Румунії та Угорщини) в Парижі до деяких міністрів та Префекта щодо надання або уточнення тієї чи іншої інформації про Х. Раковського. В цілому ж відзначимо, що у всіх проаналізованих і використаних документах простежується тенденція до викладу виключно фактів і побудованих на них висновках. Істотно емоційно забарвлених або відверто упереджених оцінок і характеристик нами помічено не було.

Метою статті є: проаналізувати діяльність та виокремити сконструйований на її основі образ Християна Раковського під час його перебування у Франції в період 1891–1918 рр. крізь призму документів архіву французької поліції; виявити, за яких умов формувався цей образ, та визначити його вплив на подальшу діяльність Раковського у Парижі вже у якості радянського представника.

Виклад основного матеріалу. Християн Раковський народився 1 серпня 1873 року в болгарському місті Котел в родині Георгія і Марії Станчевих, при народженні назвавши сина Кристю. Його мати Марія, в дівочтві – Тирпанська, була внучатою племінницею Георгія Раковського – одного з відомих діячів національно-визвольного руху Болгарії. Перш за все саме в честь свого знаменитого родича він ще з юнацьких років вирішив взяти прізвище Раковський, під яким згодом і фігурував у більшості французьких поліцейських звітах. Кілька разів в них зустрічається прізвище «Станчев», але як правило – лише в якості уточнення. Також відразу зазначимо, що майже у всіх документах, на які ми спиралися при написанні цієї статті, ім'я Раковського написано як Крестю (Krestu), ім'я Християн (Christian) – досить рідко, і починаючи лише з звітів, що датуються 1908 р. Ці особливості необхідно було позначити для кращого сприйняття викладеного нижче матеріалу.

Вперше К. Раковський потрапляє в поле зору органів безпеки Франції в 1891 р. Так, в поліцейському звіті від 23 листопада говориться про те, що Крестю отримав з Парижу

від Жоржа Крепіна «пакет брошур під назвою "Колективізм" – конференції пана Жюля Геда в Товаристві соціальних і політичних досліджень Брюсселя», після чого «пан Раковський відразу ж поширив ці студентські листівки в рамках Міжнародного кола, а також кількох своїх друзів в групі російських біженців» [7]. Таким чином стає очевидним – станом на 1891 рік у Крестю вже були якісь зв'язки, контакти з Францією, що дозволили йому отримати таку посилку. Визначити, коли та за яких умов він їх отримав, як, втім, і дату його першої поїздки в Третю Республіку – залишається досить складним. Наприклад, у вже згаданому вище звіті говориться, що К. Раковський в 1891 р провів свої «останні канікули» в Морно (департамент Верхня Савойя), де він мав контакти з відомими соціалістами Г. Плехановим і В. Засулич, представниками «забороненої в Женеві групи» [7]. З іншого боку, в документі, складеному в березні 1901 року і адресованому Прем'єр-міністру Третьої Республіки Префект поліції пише, що «Раковський Крестю ... зупинявся в Бонді (Сена) з лютого 1889 до початку 1890 рр., потім – в Парижі, до січня 1891 р.» [7]. Подібна інформація, що Крестю вперше прибуває до Франції в 1889 р. – зустрічається тільки раз; в інших документах щодо цього питання відлік починається з 1891 р. В будь-якому випадку, обидві вищезгадані дати вказують на те, що К. Раковський побував на території Третьої Республіки як мінімум на рік раніше, ніж про це писали дослідники, які займалися вивченням біографії цього соціаліста [1, с. 13; 3, с. 97; 4, с. 28; 5, р. 30; 6, р. 30].

Встановлення К. Раковським зв'язків з соціалістами з заборонених в сусідніх країнах груп викликало певну зацікавленість з боку французької поліції. У наступному, 1892 р. ми зустрічаємо згадка, що Крестю отримав з бібліотеки Нансі цілий ряд книг політичної та медичної тематики. Ще більшу увагу поліції він почав привертати після літа того ж року. У рапорті від 18 червня, який знаходився в розділі, що стосується діяльності анархістів, зафіксовано, що «активний член Товариства студентів-соціалістів в Женеві, провів всю свою літню сесію в Монетьє-Морно, в компанії декількох російських нігілістів і болгарських

анархістів» [7]. Серед них були виділені Засулич, Плеханов, Балабанов, Стоянов і т.д. Очевидно, фігура Крестю на той момент вже почала викликати особливий інтерес для французької поліції, і для отримання інформації про діяльність болгарина за кордоном була встановлена співпраця з правоохоронними органами сусідніх країн. Так, у вищезгаданому рапорті зустрічається інформація, що в Женеві К. Раковський «також часто відвідує швейцарських і німецьких анархістів і найвідоміших нігілістів» [7].

Далі, після перерви майже в три роки, ми зустрічаємо достатньо цікавий поліцейський звіт від 16 травня 1895 р. З одного боку – префект Мьорт-і-Мозель (департамент на північному сході Франції) називав К. Раковського «фігурантом під номером 214 в Списку В анархістів, які проживають за кордоном» [7]. Увага поліції до Крестю в цей період була викликана тим, що останній отримував з Цюриха брошури соціалістичного і анархічного змісту, при цьому – активно обмінювався телеграмами з болгаринами Нансі і Парижа. З іншого боку – префект чітко і впевнено стверджував: «Раковський ... не займається пропагандою», і «... не встановлено, що він сповідував анархістські ідеї» [7]. Відповідно, «немає ніяких підстав для арешту цього іноземця», і просто потрібно «продовжувати уважно стежити» [7] за ним. Спостереження тривало, виходячи з більш пізніх звітів, до березня 1899 г. Проте, як зазначено в документах, «нагляд ... більше не дав ніяких результатів» [7].

Справжня хвиля нових повідомлень про К. Раковського з'являється тільки з 1901 р. Ймовірно причину такої малої кількості матеріалів про болгарина можна знайти в ноті керівника відділу контролю за іноземцями від 13 квітня 1901 р. У ній зазначено, що в Бюро Управління загальної безпеки (яке входило до складу МВС Франції), відділі Контролю за іноземцями знаходилась справа щодо Раковського. Як зазначив керівник відділу – при створенні цієї справи була допущена помилка: замість дати народження 13 серпня 1873 р. там була записана дата 13 серпня 1837 р. Внаслідок цієї помилки формально вік Крестю перевищив 60 років, і «його файл

був знищений» [7]. Який обсяг важливої і вагомій інформації був втрачений у зв'язку з двома переплутаними цифрами – ми можемо лише припускати.

На початку 1901 року К. Раковський подав заяву на натуралізацію. Логічною реакцією з боку поліції стало більш глибоке вивчення всієї біографії цього молодого соціаліста. Префект поліції в своїй доповіді Прем'єр-міністру, датованій березнем 1901 р., з цього питання надав ряд важливої інформації. З самого початку він підкреслив, що Крестю, відразу після свого прибуття в Нансі 10 листопада 1894 р. «отримав з Цюриха розсилку (а за оцінкою оперативника, який, очевидно, безпосередньо стежив за болгариним, а згодом – і склав «індивідуальне повідомлення» від 5 червня 1895 р., це була не просто розсилка, а справжній «потік» – *Прим. авт.*) соціалістичних і анархічних памфлетів» [7]. Так само, за інформацією від берлінської поліції, К. Раковський мав «дуже тісні відносини з революціонерами різних країн», особливо зі студентами, у яких була виявлена «значна кількість анархістських текстів, а також кореспонденції, яка доводить їх участь у революційній діяльності» [7]. Незважаючи на такі тривожні дані, Префект поліції зазначає, що з часу свого прибуття в Нансі «ця людина не вів ніякої пропаганди ..., а його поведінка завжди була коректною» [7]. Під час свого більш пізнього перебування в Монпельє Крестю так само «не викликав ніяких скарг» [7]. В кінці доповіді Прем'єр-міністру щодо К. Раковського зафіксовано наступний висновок: «інформація, зібрана на його рахунок, сприятлива для нього, і він добре представлений в усіх відношеннях» [7].

Спираючись на документи поліцейського архіву щодо періоду, який нас цікавить, ми можемо зробити висновок, що незважаючи на відсутність істотних записів про діяльність Крестю, він вкрай активно і успішно займався встановленням зв'язків в різних сферах французького суспільства. Яскравим підтвердженням цього висновку може служити наступний факт: заяву про натуралізацію молодого соціаліста розглядали на досить високому рівні, зокрема – Прем'єр-міністр Франції, міністри юстиції і внутрішніх справ,

головний Префект поліції. Більш того, ця заява, за запевненням міністра юстиції, була «об'єктом багатьох рекомендацій» [7]. Саме таке повторюване формулювання ми зустрічаємо в декількох документах початку ХХ ст., підписаних вищезазначеним високопоставленим чиновником.

У наступний період ми зустрічаємо іноді прямо протилежні точки зору щодо питання про натуралізацію К. Раковського. Так, у звіті префекта поліції Монпельє до міністра внутрішніх справ від 23 травня 1901 року вказується, що в період свого перебування в січні-квітні 1896 року з мадам Е. Рябовой (першою дружиною Кр. Раковського) в Монпельє, вони «брали участь у революційних колах і відвідували анархістські зборів» [7]. У зв'язку з цим префект особливо наголошував – «дуже несприятливим» стало б рішення схвалити натуралізацію Раковського. У записці від 10 жовтня 1902 р., складеної відомим французьким політичним та державним діячем, одним із лідерів французьких радикалів Жоржем Клемансо у підтримку Крестю, наголошується на наступному: «хоча він і соціаліст, він не втручався в політику, і ми не бачимо, як його можна дорікнути за "своє політичне минуле"» [7]. В документі, серед іншого, також стверджується, що поданий К. Раковським запит на натуралізацію доповнюють «кілька рекомендацій від сенаторів і депутатів», «експертиза його докторської дисертації і її оцінка в пресі (захист пройшла в 1897 р. і зібрала чимало схвально відгукуються в газетах і журналах того часу, наприклад – в газеті «La Vie Montpelliéraine» від 7 серпня 1897 р. [24, р. 7] – *Прим. авт.*), а також – «копія його об'ємної роботи, написаної російською мовою "Сучасна Франція"» і супроводжувана «відгуками, переведеними на французьку мову» [7].

Судячи з наступних документів, основною перешкодою на шляху болгарського соціаліста до отримання схвалення на натуралізацію стала не його «революційна і анархістська» діяльність, а порушення одного з правил: перед подачею документів необхідно було безперервно протягом 10 років проживати на території Франції. К. Раковський, в свою чергу, у 1897–1899 рр. перебував за ме-

жами Третьої Республіки (в основному – в Румунії). Цю інформацію Префект поліції передав Прем'єр-міністру і міністру закордонних справ у своїй доповіді від 23 грудня 1902 р. Цікаво, що в 1907 р. Посольство Румунії у Франції спробувало отримати від французького МЗС і поліції більш детальну інформацію про те, чи депортували К. Раковського з територій Третьої Республіки за його активні «анархістські дії» [7]. І не дивлячись на те, що Префект поліції в своїй відповіді Прем'єр-міністру та міністру закордонних справ від 17 травня 1907 р. зазначив: «цього іноземця, ... мабуть, не виключали з нашої території» у зв'язку з «політичними причинами» [7], очевидно такі чутки також вплинули на формування в майбутньому образу молодого К. Раковського як європейського анархіста-революціонера. Для того щоб краще зрозуміти, наскільки Крестю сприймали як реальну загрозу для Франції серед представників правоохоронних органів і спецслужб, слід звернутися до доповіді Генеральної поліції для Прем'єр-міністра і міністра закордонних справ (він був складений в травні 1907 року і мав позначки «Терміново. Таємно»), резюме якого зводиться до наступної тези: «Таким чином, д-р Раковський, Крестю, який, можливо, має дуже просунуті політичні ідеї, зовсім не виглядає анархістом» [7].

На тлі вищезазначених оцінок і характеристик Раковського не типовим, але показовим є запит від 15 листопада 1909 р., спрямований з Будапешта в Париж, і адресований директору загальної безпеки Міністерства внутрішніх справ. У ньому угорська сторона просить надати більш точну інформацію щодо Крестю, який спробував в'їхати з території їх країни в Румунію, використовуючи паспорт, виданий 16 квітня 1909 р. у французькому місті Німі (знаходиться недалеко від Монпельє) «під № 28 на ім'я Анрі Жана Верне» [7]. Очевидно, що, не дивлячись на свою показову добropорядність і законослухняність, Крестю не відмовився від ідеї використовувати будь-які шляхи, в тому числі – і не легальні, для досягнення своїх цілей. Продовжуючи заводити різні знайомства, йому, як ми бачимо, вдалося встановити достатньо специфічні зв'язки, які дозволили отримати

абсолютно новий французький паспорт на чуже ім'я для максимально вільного і непомітного пересування європейськими країнами. Можливо, частково це стало реакцією К. Раковського на неймовірно довгий і безуспішний розгляд його заяви на натуралізацію, подану ще в 1901 р. і при позитивному результаті якого він міг би абсолютно легально отримати французькі документи. Як би там не було, але факт залишається в тому, що Крестю вирішив діяти нелегально. Більш того – видача йому паспорта в обхід законодавства залишилась непоміченою поліцією Франції, у якій він перебував під наглядом. Логічно припустити, що поза увагою правоохоронних органів і служб внутрішньої безпеки могла залишитись активність і в інших сферах, яку проявляв К. Раковський у цій країні. Хоча здавалося б ще в квітні того ж таки 1909 р. болгарський соціаліст знову привернув до себе серйозну увагу поліції: він виступив на «зустрічі, організованій російськими революціонерами», на якій були присутні близько 600 осіб, з темою «Російська зовнішня політика і турецька революція» [7]. «Спікер, який є хорошим пропагандистом і відмінним оратором, сказав, що початок революційного руху в Росії був пов'язаний з лідерами, які недостатньо підготували пролетаріат. Він закликав молодь проявити сміливість і наслідувати приклад младотурков» [7]. Головою цієї зустрічі був відомий політичний діяч, один із засновників Французької комуністичної партії Шарль Раппопорт, з яким Кр. Раковський на той момент був знайомий вже досить давно, і який, очевидно, й запросив болгарського соціаліста виступити на даному заході.

Після 1909 р. Крестю на довгий час покинув Третю Республіку, проживаючи поперемінно то в Болгарії, то в Румунії. Інформація про нього у Франції з'являлася доволі не часто і, як правило, лише в газетах. Проте через декілька років ситуація знову змінилась. У Парижі в 1915 р. з'явилась, як її охарактеризували в поліцейських звітах, «російська» «максималістська газета "Наше слово"» [7]. К. Раковський фігурував як «один із засновників», а також – як людина, що здійснює фінансування цієї газети. «Наше слово» видава-

лось до 1916 р. Поліція уважно стежила за матеріалами, які публікувалися в газеті. Але, незважаючи на активну політичну позицію, яку він демонстрував і поширювану через «Наше слово», К. Раковський продовжував офіційно залишатись законослухняним громадянином. Судячи з поліцейським звітам, ні в фінансованій Крестю газеті в цілому, ні в окремих статтях, що стосувалися болгарського соціаліста, так і не було знайдено матеріалу, який би вказував на порушення цим іноземцем французьких законів. Але така активності з використанням преси в Парижі все ж викликала певну тривогу: через рік після закриття «Нашого слова», в звіті від 3 листопада 1917 року ми знаходимо побоювання одного з оперативників, що К. Раковський може надати «фінансову підтримку російській газеті «Отклики», яка тільки що була заснована» в столиці Франції [7].

У цей період ми спостерігаємо і можливий вплив преси на формування поліцейських звітів. Виходячи з документів 1915 р. К. Раковського називали «агентом Австрії» [7] тільки в пресі, і лише «російські публіцисти Амфітеатроф (Amphitheatroff) і Алексинський (Alexinsky)» [7] – саме на них посилаються представники органів безпеки. Але вже в звіті від 4 березня 1916 року ми зустрічаємо наступне безапеляційне твердження: «загальновідомо, що ... соціаліст Раковський є політичним агентом Австрії» [7]. Відзначимо, що ніяких конкретних аргументів поліції на користь цієї тези ні в даному, ні в більш ранніх звітах нами виявлено не було (крім як, повторимося, кількох згадок, пов'язаних з французькою пресою). Тезу про те, що К. Раковського «субсидувала Австрія» чи він був «шпигуном Німеччини» французька преса активно підхопила в 1917 р., і це знайшло своє відображення в публікаціях різних видань (напр., «La République française» [9, р. 2], «Le Matin» [12, р. 1], «Le Figaro» [23, р. 2], «Le Radical» [8, р. 2]).

Але очевидно, що К. Раковський у цей період намагався діяти не тільки використовуючи деякі паризькі російськомовні газети, а й іншими способами. Наприклад – через свою дружину. Після тривалого спостереження за Крестю, французька поліція почала стежити і

за діяльністю його дружини. Це дало певний результат. У поліцейському звіті, датованому 20 грудня 1918 р. зафіксована інформація про існування ймовірності, «що мадам Раковська, дружина румунського радянського діяча болгарського походження, яка в даний час є частиною радянського уряду, зараз збирає значні суми для пропаганди в країнах Антанти» [7]. Про цю потенційну небезпеку і стосовно Франції були відразу поінформовані відповідні органи.

Висновки і перспективи дослідження. З перших днів свого перебування на території Франції, К. Раковський викликав до себе досить пильну увагу з боку правоохоронних органів. Це було цілком логічним, адже від колег інших європейських країн надходили сигнали, що Крестю тісно спілкувався з анархістами, нігілістами і представниками забронених груп. Судячи з більшості поліцейських звітів – на території Франції Раковський поводився законслухняно, не викликав ніяких скарг, політичною агітацією особливо не займався і майже ніяк не демонстрував свою активність, намагаючись особливо не привертати до себе зайвої уваги. Розглядаючи архівні документи міністерства внутрішніх справ – ми отримуємо образ добродесного і благонадійного громадянина, що має «просунуті політичні ідеї». Але більш ретельне вивчення поліцейських звітів дає нам можливість зробити й інший висновок. Х. Раковський, як він згадував у своїй автобіографії, знав, що за ним стежить поліція, і «розширювати свою діяльність», особливо в період 1895–1899 pp., «не міг» [2, с. 611], що чітко простежується по документах. Привернувши увагу правоохоронних органів після прибуття до Франції, Крестю максимально зменшив свою активність. Після декількох років фактично безрезультатних спостережень поліція все менше звертала увагу на

К. Раковського. Так, ні в одному зі звітів не знайшла відображення його робота у французькій пресі (наприклад, його публікації в «La Vie Socialiste» [10; 11], «Revue de La Paix» [13; 16; 18], «Le Socialisme» [15; 17], «La Petite République» [19; 20; 21; 22], «Le Mouvement Socialiste» [14]), хоча він й не використовував псевдонім, і підписувався абсолютно відкрито. Крестю успішно заводив знайомства в різних сферах, в тому числі і серед відомих французьких політиків. Результатом стали рекомендації на підтримку К. Раковського від деяких депутатів і сенаторів в питанні про натуралізацію. Інші знайомства дозволили йому діяти поза межами закону: отримати новий французький паспорт на чуже прізвище і використовувати його для переміщення по Європі. Можливо ще більше інформації ми змогли б почерпнути зі справи про К. Раковського, яка зберігалась у відділі Контролю за іноземцями Бюро Управління загальної безпеки. Але воно, на жаль, було знищено. Офіційна версія говорить, що причиною стала канцелярська помилка. Проте, виходячи з зазначених у статті фактів та процитованих документів, ми розглядаємо як цілком реальну версію, що позбутися від якоїсь несприятливої інформації болгарському соціалісту допомогли його нові французькі друзі. Так чи інакше, образ Крестю – Християна Раковського, який був сформований поліцейськими звітами, і який фігурував в документах, переданих Прем'єр-міністру і міністрам, був вельми позитивним, тобто його сприймали не стільки як анархіста, скільки як добropорядного громадянина. Очевидно, це стало однією з причин досить теплого прийому в Парижі і деяких успіхів Х. Раковського як представника СРСР у Франції в середині 20-х років ХХ століття. Більш детально з цим питанням нам допоможе розібратися подальше поглиблене дослідження окресленої проблематики.

Список використаних джерел

1. Атанасова, П. Крестю Раковский: 1873-1941. София: София пресс, 1988. 56 с.
2. Деятели СССР и революционного движения России. Энциклопедический словарь «Гранат». Москва: Изд. «Советская энциклопедия», 1989. 832 с.
3. Панайотов, Ф. Животът и смъртта на Кръстю Раковски. София, Издателство «ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ», 2003. 555 с.
4. Чернявский, Г.И. Жизненный путь Христиана Раковского. Европеизм и большевизм: неоконченная дуэль. М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2014. 556 с.
5. Broué, P. Rakovsky ou la Révolution dans tous les pays. Fayard, 1996. 462 p.
6. Conte, F. Christian Rakovski (1873-1941). Essai de biographie politique. Lille: Atelier reproduction des thèses, Université Lille III, 1975. 898 p.

7. Direction de la Sûreté nationale (1876-1966), RAKOWSKI-INSAROW Fonction. *Archives nationales*. F/7/15999/2.
8. L'infortunée Roumanie. *Le Radical*. 1917. 10 décembre. P. 2.
9. Les Événements de Russie. La position de l'armée roumaine. *La République française*. 1917. 9 décembre. (№ 15918). P. 2.
10. La Vie Socialist: revue bi-mensuelle internationale. 1904. 20 novembre. (№ 2). P. 2.
11. La Vie Socialist: revue bi-mensuelle internationale. 1904. 05 décembre. (№ 3). P. 2.
12. Les excès des bolcheviks. *Le Matin*. 1917. 9 décembre. (№ 12339). P. 1.
13. Racovski C. Between Two Thieves. Russia and Austria in Serbia / trans.: Harry Ratner. *Revue de La Paix*. 1909. Avril. P. 4-5. URL: <http://www.marxistsfr.org/archive/rakovsky/1909/04/x01.htm> (Last accessed: 27.03.2019).
14. Rakovsky C. La décadence de l'esprit nationalist. *Le Mouvement socialiste: revue bi-mensuelle internationale*. 1905. 15 juillet. (№ 159). P. 378-391.
15. Rakovsky C. Revolution and Counter Revolution in Turkey / trans.: Harry Ratner. *Le Socialisme*. 1909. 15 mai. P. 4-5. URL: <http://www.marxistsfr.org/archive/rakovsky/1909/05/15.htm> (Last accessed: 27.03.2019).
16. Rakovsky C. The Eastern European Question and the Great Powers / trans.: Harry Ratner. *Revue de La Paix*. 1908. Novembre. P. 1-2. URL: <http://www.marxistsfr.org/archive/rakovsky/1908/11/x01.htm> (Last accessed: 27.03.2019).
17. Rakovsky C. The Turkish Revolution / trans.: Harry Ratner. *Le Socialisme*. 1908. 1 août. P. 1-2. URL: <http://www.marxistsfr.org/archive/rakovsky/1908/08/01.htm> (Last accessed: 27.03.2019).
18. Rakovsky C. Towards a Balkan Entente / trans.: Harry Ratner. *Revue de La Paix*. 1908. Décembre. URL: <http://www.marxistsfr.org/archive/rakovsky/1908/12/x01.htm> (Last accessed: 27.03.2019).
19. Rakovsky K. La Question d'Orient et le Parti Socialiste international (partie I). *La Petite République*. 1897. 14 avril. (№ 7670). P. 2.
20. Rakovsky K. La Question d'Orient et le Parti Socialiste international (partie II). *La Petite République*. 1897. 15 avril. (№ 7671). P. 2.
21. Rakovsky K. La Question d'Orient et le Parti Socialiste international (partie III). *La Petite République*. 1897. 16 avril. (№ 7672). P. 2.
22. Rakovsky K. Les Responsabilités. *La Petite République*. 1897. 23 avril. (№ 7679). P. 2.
23. Une déclaration de M. Antonesco. *Le Figaro*. 1917. 9 décembre. (№ 343). P. 2.
24. Université de Montpellier. *La Vie Montpelliéraine*. 1897. 7 août. (№ 151). P. 7.

References

1. Anon., 1897. Université de Montpellier [University of Montpellier]. *La Vie Montpelliéraine*, № 151, p.7.
2. Anon., 1917. L'infortunée Roumanie [The unfortunate Romania]. *Le Radical*, A38, Paris, p.2.
3. Anon., 1917. Les Événements de Russie. La position de l'armée roumaine [The Events of Russia. The position of the Romanian army]. *La République française*, № 15918, p.2.
4. Anon., 1917. Les excès des bolcheviks [The excesses of the Bolsheviks]. *Le Matin*, № 12339, Paris, p.1.
5. Anon., 1917. Une déclaration de M. Antonesco [A statement by Mr. Antonesco]. *Le Figaro*, № 343, p.2.
6. Atanasova, P., 1988. *Krystyu Rakovskiy: 1873-1941* [Krystyu Rakovskiy]. Sofia: Sofiya press.
7. Broué, P., 1996. *Rakovsky ou la Révolution dans tous les pays* [Rakovsky or the Revolution in all countries]. Fayard.
8. Chernyavskiy, G.I., 2014. *Zhiznenny put Khristiana Rakovskogo. Yevropeizm i bolshevizm: neokonchennaya duel* [The life path of Christian Rakovsky. Europeanism and Bolshevism: unfinished duel]. Moscow: ZAO Izdatelstvo Tsentrpoligraf.
9. Conte, F., 1975. *Christian Rakovski (1873-1941). Essai de biographie politique* [Christian Rakovski (1873-1941). Political biography essay]. Lille: Atelier reproduction des thèses, Université Lille III.
10. *Deyateli SSSR i revolyutsionnogo dvizheniya Rossii. Entsiklopedicheskiy slovar «Granat»* [Figures of the USSR and the revolutionary movement of Russia. Encyclopedic dictionary "Pomegranate"]. Moscow: Izd. «Sovetskaya entsiklopediya».
11. Direction de la Sûreté nationale (1876-1966), RAKOWSKI-INSAROW Fonction [Directorate of National Security (1876-1966), RAKOWSKI-INSAROW Fonction]. *Archives nationales*. F/7/15999/2.
12. Panayotov, F., 2003. *Zhivott i smrtta na Krystyu Rakovski* [The Life and Death of Krystyu Rakovski]. Sofia: Izdatelstvo «ZAKHARIY STOYANOV».
13. Pressensé, F. de, red., 1904. *La Vie Socialist: revue bi-mensuelle internationale*, № 2, Paris, p.2.
14. Pressensé, F. de, red., 1904. *La Vie Socialist: revue bi-mensuelle internationale*, № 3, Paris, p.2.
15. Rakovsky, C., 1905. La décadence de l'esprit nationalist [The decadence of the nationalist spirit]. *Le Mouvement socialiste: revue bi-mensuelle internationale*, № 159, pp.378-391.
16. Rakovsky, C., 1908. The Eastern European Question and the Great Powers / trans.: Harry Ratner. *Revue de La Paix*, [online] Available at:<<http://www.marxistsfr.org/archive/rakovsky/1908/11/x01.htm>> [Accessed 27 March 2019].
17. Rakovsky, C., 1908. The Turkish Revolution / trans.: Harry Ratner. *Le Socialisme*, [online] Available at:<<http://www.marxistsfr.org/archive/rakovsky/1908/08/01.htm>> [Accessed 27 March 2019].
18. Rakovsky, C., 1908. Towards a Balkan Entente / trans.: Harry Ratner. *Revue de La Paix*, [online] Available at:<<http://www.marxistsfr.org/archive/rakovsky/1908/12/x01.htm>> [Accessed 27 March 2019].
19. Racovski, C., 1909. Between Two Thieves. Russia and Austria in Serbia / trans.: Harry Ratner. *Revue de La Paix*, [online] Available at:<<http://www.marxistsfr.org/archive/rakovsky/1909/04/x01.htm>> [Accessed 27 March 2019].
20. Rakovsky, C., 1909. Revolution and Counter Revolution in Turkey / trans.: Harry Ratner. *Le Socialisme*, [online] Available at:<<http://www.marxistsfr.org/archive/rakovsky/1909/05/15.htm>> [Accessed 27 March 2019].
21. Rakovsky, K., 1897. La Question d'Orient et le Parti Socialiste international (partie I) [The Eastern Question and the International Socialist Party (Part I)]. *La Petite République*, № 7670, p. 2.
22. Rakovsky, K., 1897. La Question d'Orient et le Parti Socialiste international (partie II) [The Eastern Question and the International Socialist Party (Part II)]. *La Petite République*, № 7671, p. 2.
23. Rakovsky, K., 1897. La Question d'Orient et le Parti Socialiste international (partie III) [The Eastern Question and the International Socialist Party (Part III)]. *La Petite République*, № 7672, p. 2.
24. Rakovsky, K., 1897. Les Responsabilités [Responsibilities]. *La Petite République*, № 7679, p. 2.

Шкабура Я. Крестю раковский: анархист-революционер или добропорядочный гражданин (1891–1918 гг.)? (по материалам архива французской полиции)

Статья посвящена анализу деятельности и сконструированном на ее основе образе известного активиста международного социалистического движения, политического и дипломатического деятеля СССР Христиана Раковского во время его пребывания во Франции в период 1891–1918 гг. сквозь призму документов архива французской полиции. В ходе исследования мы пришли к выводу, что официальный Париж, опираясь на доклады префектов, воспринимал Раковского как потенциальную угрозу своей внутренней безопасности, и который активно контактировал с анархистами, но конкретных фактов нарушения им законов зафиксировано не было. В целом доминируют нейтральные или даже положительные характеристики в отношении него. Очевидно, это было вызвано не столько принципами морали (в более поздних документах мы встречаем выявленные факты противоправной деятельности, как, например, заказ и использование поддельного паспорта), а тем, что он знал о установленной за ним слежке. Тем не менее, сохранение образа добропорядочного гражданина позволило Раковскому уменьшить внимание к себе со стороны органов безопасности и расширять круг знакомств во Франции, в том числе и среди известных политических деятелей, что в дальнейшем положительно повлияло уже во время его работы в качестве полпреда СССР в Париже.

Ключевые слова: Раковский, Франция, социалист, анархист, полиция.

Shkabura Y. Krestu Rakovsky: anarchist-revolutionary or a good citizen (1891–1918)? (according to the materials of the french police archive)

This article analyzes the work and the image of Christian Georgievich Rakovsky. The main focus is on the stay the well-known activist of the international socialist movement, political and diplomatic figure of the USSR in France in 1891–1918.

The purpose of this publication is to trace the main directions of Rakovsky's activities, which attracted the attention of internal security agencies. Furthermore, to demonstrate the image of this socialist; identify that influenced the formation of attitudes towards him; determine what impact this image had on his future activities.

The research is based on the archival documents of the French police, which had never before been comprehensively analyzed by researchers, and almost did not figure in other scientific works.

Rakovsky's personality attracted the attention of French internal security agencies. even before he visited France for the first time, and then they began to spy on him. Despite the rather long period of time, this socialist spent in the Third Republic, he "officially" acted within the law. Although, he constantly showed political and social activity. It is documented that from the first visits he often communicated with various «nihilists», «anarchists» and members of «forbidden groups». Additionally, Rakovsky participated in the public speeches and discussions, got his articles published in the press, etc. However, several documents proof that he did break the law in a few cases. The most striking example is the obtainment of a fake French passport and its usage for secret trips around Europe. According to the police, the detailed investigation and the delay of Rakovsky's naturalization process were caused by the possible threat constituted by his actions. When certain formal violations were discovered he was denied French citizenship.

In one way or another, the police reports convey that Rakovsky was perceived as a person who does not violate the laws and, accordingly, does not pose a threat to France.

Moreover, divers documents include quite positive reports about him. These facts allowed Rakovsky to move freely around the country, to actively participate in public life and make a number of acquaintances with French politicians and civic activists. It can be stated that in the future these ties influenced two important events. Firstly, the recognition of Paris by the USSR during the informal negotiations in the fall of 1924, which took place between Rakovsky and his friend de Monzie. And secondly, the Franco-Soviet relations in the period 1925–1927, when Christian Georgievich served as plenipotentiary of the Soviet Union in Paris.

Keywords: Rakovsky, France, socialist, anarchist, police.